

Мирко Грчић¹

САКРАЛНА ГЕОГРАФИЈА ПРАВОСЛАВЉА

Садржај: У уводном делу рада сажето је приказан предмет проучавања сакралне географије. Ова научна дисциплина, као грана културне географије, заслужује већу пажњу услед развоја културног туризма и заштите културног наслеђа у условима глобализације. Циљ рада је да систематизује и изложи карактеристике сакралних објеката и традиционална места ходочашћа у православном хришћанству. Аутор се нада да ће рад привући пажњу интелектуалних кругова географа и деловати подстицајно на географе истраживаче да посвете већу пажњу овој актуелној и значајној проблематици.

Кључне речи: сакрална географија, ходочасничке миграције, религиозни туризам, православно хришћанство.

Abstract: Introductory part of the paper briefly presents the case study of sacred geography. This scientific discipline, as a branch of cultural geography, deserves more attention due to the development of cultural tourism and the protection of cultural heritage in globalization. Aim is to systematize and display characteristics of sacred objects and places of pilgrimage in the traditional orthodox Christianity. The author hopes this work will attract the attention of geographers and intellectual circles, and stimulating researchers to devote greater attention to this important and current issue.

Key words: sacral geography, migration of pilgrimage, religious tourism, Orthodox Christianity.

Увод

Сакрална географија је правац културне географије који истражује спектар односа културне групе према простору. Она разматра те односе кроз призму религиозних традиција, која увек има одређену географску компоненту. Метод истраживања је овде принципијелно другачији него у географији религија. Овде се не истражује религија у простору, него простор у религији тј. предмет истраживања су сами културни обрасци, сакрални текстови, стереотипи понашања, а задатак истраживача је да открије специфику односа одређене религије према простору.

Свака религија има специфичне релације према природној географској средини, а елементи те средине могу се идентификовати у њиховим догмама и терминологији. На пример, хришћанство је рођено у Палестини, и описи класичних библијских предела постали су неодвојиви део хришћанске културе, добили одраз у европском сликарству и литератури (истовремено сваки европски народ има и свој национални предео, којем такође приписује сакралне карактеристике).

Простор са гледишта већине религијских традиција на одређен начин је поларизован, у њему се издвајају свети градови, реке, планине и други географски објекти који су постали објекти поклоњења, где долазе ходочасници.

Данас број посетилаца сакралних места расте услед развоја религиозног туризма. Према Асоцијацији за управљање религиозним конференцијама (Religious Conference Management Association), религиозни туризам је у експанзији. Тај

¹ Проф. др Мирко Грчић, Географски факултет, Београд (mirko@gef.bg.ac.rs).

сегмент туристичке потражње порастао је од 4,4 на 14,7 мил. путовања између 1994. и 2006. године (www.rcmaweb.org).

Јерусалим – сакрални центар хришћанства

Јерусалим („место мира“) је свето место за три религије – јудаизам, хришћанство и ислам. То је историјско и географско место почетка хришћанске религије. За хришћане Јерусалим је слика Небеског Јерусалима, града Божијег (јеванђелиста Матеја га назива *Hagia Polis* – Свети град). Муслимани га називају *El Kuds* (Свети). Јерусалим лежи у централним Јудејским брдима, на рубу вододелнице између западне и источне падине. Западна падина је кишовита област медитеранске вегетације, зелених шума, развијене пољопривреде и већински седелачког становништва. Источна падина је Јудејска пустиња, жућкастосивих каменитих брда и дивљих јаруга, с групицама шатора арапских номада. С истог места у кишни дан видимо чудесан контраст: на западу у шумовитим брдима и кланцима пада киша, а на истоку у пустињском пространству сија сунце. Град је одувек био окренут пустињи. Његови пророци и прогнаници увек су се њој враћали у окриље. Она почиње одмах иза Скопуса и Маслинове горе – два суседна брда која гледају на град с истока – и спушта се према голим обалама и сланим водама Мртвог мора, на само тридесетак километара од града. Тај амбис, који зјапи Јерусалиму с истока, привлачи град на начин који је тешко рационално објаснити. „Тло те пустоши је каменито, пејзаж грандиозан и страشان. У старини је сигурно изазивао у људима страх, осећање рањивости, меланхолије, сопствене ништавности и подређености каприцима суровог Бога. Одатле су дошли први Јевреји прешавши реку Јордан; Римљани и Арапи такође“ (Nastić D., 1997. с. 5). У том граду су светилишта три велике религије – муслиманска Купола на стени, јеврејски Зид плача и хришћанска црква Светог гроба.

Црква Христовог Васкрсења (Светог гроба) најсветије је хришћанско место Јерусалима. То је прави религиозни музеј – преко тридесет освећених места, све под сводом огромне ротонде (Димитријевић М., 1926. с. 264). Налази се на месту Калварија (Голгота)², где је Христ распет, умро, сахрањен и ускрсно. На том месту је пронађен Гроб Божији и Свети Крст. Базилику је подигла св. Јелена (326 – 333 г.) на месту бивше паганске светиње коју је изградио Хадријан. Ту првобитну базилику су срушили Персијанци (614 г.). Садашњи објекат је дело крсташа (1149 г.), а касније су га рестаурирали Грци, а у новије време заједнички грчка, католичка, јерменска и коптска црква. У самој базилици ходочасници обилазе следеће: Калварију (са две капеле: Латинску и Грчку), Капелу Божијег Гроба (која се налази у центру Ротонде зване *Anastasis* – грч. „Васкрсење“), Капелу проналаска Светог Крста, а такође Капелу св. Јелене, која је нашла Крст. Гроб је празан, јер је Христос васкрсао. Главни догађај за православне је уочи Христовог Васкрсења, када се на Христовом гробу појављује свети Огањ, којим се пале свеће. У цркви између Светог Гроба и Голготе налази се „Центар Света“. То је ваза с великом лоптом коју секу

² У Исусово време брежуљак се звао *Голгота*, што на арамејском – језику којим су у то доба говорили Јевреји у Палестини – значи „лобања“. Јеванђелисти су то име тумачили као „место лобање“, на грчком *Кранион*. У латинском преводу „лобања“ је *calvaria*, отуда и име Калварија. Назив потиче из прехришћанског времена, када је ту можда било губилиште и гробље. Св. Јероним је описао Калварију као стену која има облик лобање. Символично, то је света космичка планина, *axis mundi*, која повезује небески и доњи свет.

четири линије. Оне представљају четири стране света, а тачка у којој се секу зове се *omphalos* тј. средишња тачка или дословце – пупак. Тако се у античкој Грчкој звао један кружни камен у Аполоновом храму у Делфима и сматрало се да означава центар света.

Пут бола (Via Dolorosa) или Пут Крста (Via Crucis), најзначајнији процесуални пут западног хришћанства, евоцира Исусово страдање. То је тесна, кривудава, поплочана, понегде засвођена, на неколико места живописана улица, којом је Господ ишао од Суднице до Костурнице (јеврејски Голгота), носећи свој крст, док је стигао до места где ће да га разапну. На том путу има девет станица, и још пет у цркви Васкрсења или Светог Гроба, које означавају места на којима се одиграо неки посебан догађај страдања. Прва станица је Пилатова судница. Заузимала је, наводно, место Преториума код степеница, низ које је Исус сишао на улицу и које се помињу као Свете Степенице (Scala Sancta). Оне су пренете пре неколико векова у цркву Св. Јована у Риму (али је остало место на коме су оне биле). Друга станица је Везивање крста (на рамену Христа). Трећа је место где је Исус пао под теретом крста први пут. Код четврте је Исус сусрео своју мајку. Код пете Симон Киринајац је узео од Христа крст. Код шесте Га је срела Вероника и рупцем Му обрисала зној са чела. Код седме је пао други пут. Код осме је Исус тешио групу жена које су плакале. Код девете Исус пада под тежином крста трећи пут. Овде је крај Виа Долороси, као путу. Јер Девета је Станица у самој Цркви Христовог Васкрсења (Светог Гроба), а и оних пет осталих (скидање одеће са Христа, разпињање Исуса на крст, смрт Исуса на крсту, спуштање са крста, полагање у гроб). Виа Долороса је прилично нова творевина, која потиче из XVI века а њене станице су утврђене тек у XIX веку. То је ритуал који слави само католичка црква. У православним источним црквама не постоје такви обреди.

Сионска гора (Давидов град) у пророчкој литератури и псалмима била је духовно средиште Божијег народа и дом Божијег имена. Данас је Сион део стеновитог брда јужно од старог града, опасан зидинама у II веку. Духовни Сион, у смислу цркве и њених верника, хришћани су у IV веку видели на брду на којем је стајала кућа Маркове мајке Марије, у којој је Христос славио своју последњу, пасхалну вечеру. Било је то такође место Јудиног издајства, Петровог одрицања од Христа, сусрета апостола с васкрслим Христом, силаска Духа светог на апостоле, прославе еухаристије. Ту се налази Црква Петровог кајања, Црква Уснућа Пресвете Богородице (у крипти се налази споменик Богородице уснуле на самртничкој постељи под украшеном куполом), Давидов гроб, соба Тајне вечере.

*Маслинова гора и Гетсиманија*³ налазе се источно од града. Маслинова гора је географска граница између пустиње и плодне области. Кад је посећивао Јерусалим, Исус је са својим апостолима боравио у Витанији. Сваког дана долазио је у град пешице и враћао се увече, прелазећи преко Маслинове горе. На њој је говорио ученицима, предказао уништење Јерусалима (према Луки, Дјела, 1, 6 –12). Христос се узнео на небо с Маслинове горе, 40 дана после Васкрсења. Многе цркве на Маслиновој гори посвећене су тим догађајима (Руски манастир Вазнесења, Капела Вазнесења, црква Петер Ностер, Гробница пророка, Руска православна црква Св. Марије Магдалене и друге). Христ је био ухапшен у Гетсиманском врту у подножју Маслинове горе. Сада се тамо налази осам маслина за које ходочасници верују да су из Исусовог времена. Ту се налази Гетсиманска пећина, где је Исус провео ноћ с

³ Назив Гетсиманија потиче од арамејске речи *gat šemanim* – преса за маслине.

ученицима после последње вечере, а затим их оставио да спавају и повукао се нешто даље на место агоније и молитве, где се данас налази црква Агоније. Ту га је затим издао Јуда и ту је био ухапшен. У близини је Црква Маријиног гроба, мада се данас често чују тврдње да Маријин гроб није ту него у једној византијској капели близу Ефеса⁴.

Манастир Светог Архангела, задужбина српског краља Милутина, налази се у близини храма Светог Вазнесења и јерусалимске Патријаршије. Манастир светог Саве Освећеног (арап. – Мар Саба) један је од најстаријих, непрекидно живих хришћанских манастира. Налази се у Јудејској пустињи. У њему је боравио и српски свети Сава.

Остала места ходочашћа у Светој Земљи су: *Витлејем* – место рођења Исуса Христа. Изнад пећине у којој се Исус родио подигао је у четвртном веку храм византијски цар Константин Велики; *Назарет* – насеље у коме су живели Марија и Јосиф. Зато се Исус назива и Назарећанин. У Назарету се Марији јавио архангел Гаврило и обавестио је да је безгрешно зачала. На месту где је Гаврило саопштио вест Марији подигнут је храм њему посвећен. Данас је Назарет град са око 60.000 становника; *Таворска гора* – између Назарета и Галилејског језера, место је преображења Исуса пред својим ученицима. На врху брда подигнут је манастир Светог Преображења; *Капернаум* – место на Галилејском језеру. Кад је прогнан из Назарета Христос се тамо склонио и у кући рибара, а касније апостола Петра проповедао; *Тавга* – место у непосредној близини Капернаума, где се налази храм Умножавања или пет хлебова. Овде се десило чудо храњења мноштва људи са пет хлебова; *Река Јордан* – на извору ове реке свети Јован Крститељ је крстио Исуса Христа. Ходочасници долазе да се умију или окупају у овој води.

Сакрална места у православљу

У православном хришћанству многи сакрални објекти – храмови, манастири, капеле, чувају мошти светаца, чудотворне иконе, фреске, благотворне изворе, који су циљ ходочасника и туриста. Многи од њих налазе се изван Свете земље, у Грчкој и на Кипру, Србији и Бугарској, Русији и Украјини.

У **Грчкој**, која има традиције још из раног хришћанства, најважнији сакрални центри су полуострво Атос и острво Патмос.

Полуострво Атос (грч. *Áthōs Hagion Oros* – *Света гора*) налази се на источним огранцима полуострва Халкидики на Егејском мору (339 km²). Сама гора Атос има 2.033 м. н. в. Округ је под аутономном управом православних монаха. Гора Атос је значајно духовно, културно и наднационално средиште православља. Атос су населили пустињаци још у доба раног хришћанства. У VII веку дао га је у искључиви посед монасима византијски цар Константин IV Погонат. Од X века настајали су ту велики манастири са поседима земље. До 1913. г. имао је статус неутралне и аутономне територије, затим је укључен у територију Грчке.

Цар Константин IX прогласио је 1045. г. Атос „Светом гором“, забрањеном за жене (то правило важи и данас). Прво монашко братство основао је 963. г. св.

⁴ Том уверењу допринеле су визије немачке мистичарке Катерине Емерих и претпоставка да је Марија пратила апостола Јована у Ефесу. Ако је Марија имала само 15 година када је родила Исуса, имала је између 70 и 88 година у време кад је Јован отишао у Ефес (Nastić D., 1997, с. 435 – 6.).

Атанасије Атонит (око 925–1002 г.), које је изградило Велику Лавру⁵ с црквом посвећеном Мајци Божијој. Процват монаштва био је у XI веку, углавном захваљујући подршци цара и великаша. На Атосу су боравили многи монаси из разних крајева, који су ту градили властите, националне манастире. Вековима манастири су играли важну улогу у религијско-културном животу земаља повезаних с њима. Већину монаха чинили су Грци, Срби, Руси, Украјинци, Бугари, Грузини. До 1046. г. било је већ 180 активних манастира, а у периодима процвата број монаха је достигао око 15.000. После пада словенских земаља на Балкану заштитну функцију над „Светом гором“ преузела је Русија, чији су монаси у XIX и у првој половини XX века били у већини. Број монаха 1917. г. износио је 9.000 а 1968. г. је опао на 1.600, а затим до 1985. порастао на 3.000. У периоду 1971–1985. г. у манастире на Светој гори ступило је 725 монаха, просечно 60 годишње, међу којима су најбројнији Грци. Грчки устав признаје аутоматски држављанство сваком странцу монаху који ступи у манастир на Светој гори.

Данас на Светој гори има 20 манастирских целина и то по следећем хијерархијском редоследу: Велика лавра, Ватопед, Ивирон, Хиландар, Дионисијат, Кутлумуш, Ксиропотам, Пантократор, Зограф, Дохијар, Каракал, Филотеј, Симонопетра, Свети Павле, Ставроникита, Ксенофонт, Григоријат, Есфигмен, Свети Пантелејмон и Константину. Сем Хиландара, који је српски, бугарског Зографа, руског Пантелејмона и некада грузинског Ивирона, сви остали манастири су грчки. Ту су још 12 „скитова“ и око 600 келија. Управни центар је у Кареји. Осим Велике Лавре, међу најпознатије манастире спадају: Ватопед и Ивирон (XI в.), Ксиропотам, Дохијар и Каракал (XII в.) и Ставроникита (1542. г., последњи изграђен на полуострву). Сви манастири Свете горе носе још и називе: Царски, Патријаршијски и Ставропигијални. Царски су зато што је њихово оснивање и место у хијерархијском редоследу потврђивано од византијског цара посебном царском хрисовуљом. Патријаршијски су јер су под духовном влашћу цариградског патријарха, а Ставропигијални су због крста који је постављао патријарх или епископ у темеље при отпочињању њихове изградње. У манастирима се налазе вредне иконе, око 11.000 рукописа и бројни, мало истражени документи византијских и словенских владара. До данас раде сликарске радионице које се придржавају традиционалних узора византијске уметности (Петровић З., 1994., с. 19–20).

Острво Патмос, у југоисточном делу Егејског мора, назива се „Свето острво Апокалипсе“. На њему се налази пећина у којој је апостол св. Јован Богослов 95–96 г. примио речи Божије и издиктирао свом следбенику св. Прохору књигу Апокалипсе (Откровења Божијег), завршну књигу Новог завета. Манастир Св. Јована Крститеља саграђен је 1088. године. Ова два духовна средишта свакодневно привлаче на стотине ходочасника и посетилаца.

У православним црквама данас је најпоштованија икона Богородице која се налази на грчком *острву Тинос*, које се назива „Лурд Истока“. Са гледишта на поштовање које се даје овој икони, острво Тинос је 1972. године проглашено „светим острвом“. У Грчкој се налазе три иконе Богородице с младенцем, за које се верује да их је сликао св. Павле: *Деињакиња* у Мега Спилеону, манастиру на

⁵ *Лавра* – у православној цркви (од V века) пустиње монаха који живе одвојено, окупљени око цркве; велики мушки православни манастир, с преко 40 монаха, који спада непосредно под синод.

Пелопонезу, *Панагија Сумела* из Понта у Малој Азији, данас се налази у духовном центру њој посвећеном у селу Кастања, недалеко од града Верија код Солуна, и *Елеуса Кикоска* у манастиру Кикос на Кипру. Велика почаст се такође даје икони Богородица Тројеручица која се налази у манастиру Хиландар на Светој Гори.

Кипар је познат по многим манастирима и храмовима из раног хришћанства. Најпосећенији су стуб бичевања апостола Павла, катакомбни храм Св. Соломона, храм Лазара с његовом гробницом и моштима. Све већи број поклоника и туриста посећује библијска места на „Путу апостола Павла“ у Грчкој и Турској и ранохришћанске светиње у Грчкој, на Кипру и Синају (Jackowski A., 1991. с. 48).

Рано хришћанство било је религија градова (а то је можда био разлог што се оно у фази илегалитета тешко пробијало на територије Илира и Трачана). Одсуство запаженијег ширења хришћанства у овим пределима до IV века, знак је да правих градова овде није ни било. Друго је питање утицаја магистралних путева на ширење хришћанства. Пре свега, епископска седишта су се налазила на значајнијим саобраћајницама. Географски и геополитички уситњени предели Балкана одразили су се у („балканизацији“) цркве. Насупрот духовном јединству, природна изолованост и геополитичка одвојеност деловале су на уситњавање црквених организација. Православље се ширило са југа, из Цариграда, Солуна, Свете горе и Охрида према планинском залеђу. Најстарији српски и бугарски манастири и цркве налазе се на планинској трансверзали од Херцеговине до Несебара на црноморској обали. Одатле се христјанизација ширила према околним долинским и низијским пределима. Нова религија није могла лако да замени паганске обичаје у брдско-планинским пределима, од којих су многи остали дубоко укоренењени у свести народа и комбиновали се с хришћанством, а виле и талисмани, духови, змајеви још су вековима били присутни у народним митовима и легендама. То је олакшало ширење богумилске јереси у средњовековној Бугарској, Србији и Босни, које су биле плодно тле за исламизацију.

Бугарска је примила хришћанство 865. године, а на осмом васељенском сабору 870. године Бугарска црква је добила право на архиепископију. У прехришћанском периоду у Бугарској су живела три народа – Прабугари, Трачани и Словени. Бугарска црква је имала значајну мисију у етногенези Бугара, укоренењавању славјанобугарског језика и ћириличног писма. С христјанизацијом је почела изградња цркава и манастира – Велика базилика у Плиски, цркве у Мадари, Драстари и другде. Најпосећенији су били манастири око Софије, Великог Трнова и Сливена. Најпознатији бугарски манастир светског значаја је Св. Иван Рилски (X в.) а такође Бачковски манастир (XI в.), Преображенски манастир (XIV в.) и многи други. Црква Св. Пантелејмона у Бојану недалеко од Софије, подно Витоше, има сачуване фреске из XI–XII и XIII века, „које се сматрају ремек-делом средњовековног бугарског и светског сликарства“ (Христов Т., 2008., с. 93). У Софији се налази стара црква Св. Софије и спомен-храм Александра Невског, подигнут у спомен ослобођења од турског ропства почетком XX в. Околину Сливена због бројних манастира називају „Мала Света гора“. У вези са локалним црквеним саборима, настали су вашари. У Бугарској је најпознатији Сливенски панаир (вашар).

Србија је примила хришћанство за време цара Василија I Македонца, између 867. и 874. г. Српски народ је у то време био једним делом под јурисдикцијом латинске цркве а другим под влашћу епископија Охридске цркве, уз то подељен у три кнежевине (жупе): Рашку, Босанску и Захумску (која је касније добила назив

Херцеговина). Међутим, хришћанство је на тлу Србије ухватило корена још у доба римске империје. После Диоклецијановог едикта 304. године против хришћана, у Sirmijumu (Сремској Митровици) откривена је читава хришћанска хијерархија, између осталих први епископ Иринеј и његов ђакон Димитрије (Милошевић П., 2001, с. 200). Цар Константин I, који је Миланским едиктом 313. године дао слободу вере хришћанима, рођен је у Нишу (Naissusu). Византијски цар Јустинијан, градитељ Аја Софије, био је такође пореклом из ових крајева. Најстарија ранохришћанска црква на тлу Србије била је базилика Св. Димитрија у Сремској Митровици из прве половине V века (посвећена око 426. г.) (Милошевић П., 2001, с. 176).

Најстарија активна српска црква је Св. Петра и Павла у Старом Расу код Новог Пазара, познатија као Петрова црква, настала у IX или X в., вероватно као седиште рашких епископа. Језгро те грађевине чине остаци ранохришћанског култног објекта, вероватно баптистеријума, зиданог у VI веку (Јанићијевић Ј., 1998, с. 124 и 466). Значајан оквир за развој српског колективног идентитета представљало је политичко осамостаљење државе Немањића од византијске царске идеологије и аутокефална архиепископија коју је издејствовао св. Сава Немањић 1219. г. Од тада Србима не поставља владара византијски цар, већ он долази на власт „божјом премудрошћу“. Развили су се култови Стефана Немање као светог Симеона Мироточивог и његовог сина св. Саве, а потом је посвећена читава династија потекла из „светог корена“. Династија „светог корена“ је уткана у националну идеју о „изабраном народу“ и „народу божијем“. Срби су ту идеју прихватили из библијске, литургијске и теолошке литературе. Насупрот византијском универсализму, Срби су видели себе као „народ Божији“ или као „нови Израил“ а Србију, или тачније Рашку са Косовом и Метохијом, као „небески Јерусалим“ на земљи. Св. Сави се приписује формулација те доктрине: „Исток мисли да смо Запад, а Запад да смо Исток... А ми смо Срби судбином предодређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку, и да признајемо изнад себе само небески Јерусалим, а на земљи – никога!“ (Гавриловић Ж., 1991). Тих навода нема у примарним историјским изворима (Ћирковић С., 1979; Ракић Л., 1992), али је то константа културног и геополитичког положаја Србије од средњег века до данас.

Светосавље је општој хришћанској традицији спасења додало и историјске традиције династије „светог корена“ (Немањића), која се придружује борби за остварење небеског Јерусалима на земљи. На пример, легенда о опредељењу цара Лазара за „Царство Небеско“, или метафора о Србима као „небеском народу“, симболизују борбу за правду и мир, а тиме и за „царство Божије“, јер тамо где нема правде и мира, нема ни Бога. Не само код Срба него и код Бугара и Руса у народном предању сусрећемо мит свете земље заштитнице и царева светитеља, мит националне величине и посебне историјске мисије.

Манастир *Студеница* је српска национална светиња још од времена када га је основао велики жупан Стефан Немања (1183. г.). У саставу манастира су црква Успења Богородице, црква св. Николе и краљевска црква Јоаким и Ана, које представљају вредне споменике српске средњовековне архитектуре и фрескосликарства.

Манастир *Хиландар* основао је 1198. г., на темељима грчког манастира Хеландариона из X–XII века, велики жупан Стефан Немања, који се замонашио под именом св. Симеон Мироточиви. Он и његов син св. Сава живели су као монаси у манастиру Ватопеду. Саборну хиландарску цркву изградио је краљ Милутин, а велики ктитор манастира био је и цар Душан, који се ту склонио од куге 1347. г.

Главна светиња у манастиру је икона Пресвете Богородице Тројеручице. Ова икона је, по легенди, била породична драгоценост св. Јована Дамаскина, почетком VIII века. Њему је по неправедној пресуди калифа Валида одсечена десна рука. Он се целу ноћ молио испред ове иконе и ујутро је његова рука зарасла. Из захвалности према Богородици Јован је на доњој левој страни иконе додао сребрну руку. Отуда назив Тројеручица. Сматра се заштитницом рањеника. Ову икону је 1217. године донео из Палестине у Хиландар св. Сава, заједно с иконом Млекопитатељницом (Стаменковић И., 2006, с. 101–103).

Св. Сава је основао два манастира – Жичу са црквом Вазнесења (XIII в.) и Пећ (уз помоћ његовог следбеника и наследника св. Арсенија). Од других духовних и сакралних центара на простору Српске православне цркве најпознатији су: црква Николаја Чудотворца у Куршумлији (XII в.), Манастир Сопоћани са црквом Св. Тројице и иконама из XIII в., манастир Милешева (XIII в.) са фрескама велике уметничке вредности, као што су Бели анђео, портрети Немањића, Богородица из композиције Благовести и друге. Велики број ходочасника и туриста походи манастире Раваницу, Горњак са црквом Ваведења Богородице на Млави, Градац с црквом Благовештења (XIII в.), Ариље с црквом Св. Ахилија (фреске из XIII в.), Сисојевац с црквом Преображења близу Раванице, Ресаву с црквом Св. Тројице (XV в.), цркву Св. Стефана у Крушевцу и многе друге. Веће концентрације манастира су на Фрушкој Гори (тзв. „српска Света гора“ са 16 манастира), у Овчарско-кабларској клисури (10 манастира), на Косову и Метохији (Дечани с црквом Вазнесења и фрескама из XIV в., Грачаница, Св. Богородица Љевишка у Призрену, Пећка патријаршија са четири цркве из XIII–XIV в.), у Поцерини (манастири Каона, Радовашница, Чокешина и Петковица). Бројни стари српски манастири налазе се по Хрватској (Крка, Крупа, Драговић, Гомирје), Херцеговини (Тврдош, Добрићево), Босни (Добрун с црквом Благовештења, Гомјеница), Македонији (Старо Нагоричане, црква Архангела Михаила у Леснову). У Црној Гори је манастир Св. Петра Цетињског (XII в.), Морача с црквом Успења Богородице (фреске XIII и XIV в.), манастир Острог (XVII в.).

Манастир Св. Василија Острошког код Никшића је најпосећеније поклоничко место Српске православне цркве. Св. Василије рођен је у селу Мркоњићу, у Поповом пољу, 1610. године, замонашио се у манастиру Тврдош а умро 1671. године у ћелији манастира Острог, којег је сам основао 1665. године. На дан манастирске славе (12. маја) окупи се до 100.000 посетилаца, не само православаца.

Места највећих ходочашћа на простору Српске православне цркве везана су за *чудотворне иконе Богородице*, међу којима почасно место припада Богородици Тројеручици у Хиландару и њеној копији у манастиру Гргетег на Фрушкој гори (од 2001. г.). Богородица Чајничка, коју је по предању сликао јеванђелист Лука, била је драгоценост Немањића, а цар Урош ју је поклонио манастиру Бања код Прибоја, одакле је после страдања манастира пренета у Чајниче. Чудотворна Богородица Лепавинска налази се у манастиру Лепавини (између Копривнице и Крижеваца).

Места ходочашћа су такође везана за *чудотворне мошти светаца*. Осим већ поменутог Острога са моштима св. Василија, манастир Студеница чува мошти Стефана Немање (св. Симеона Мироточивог), његовог сина Стефана Првовенчаног (у монаштву преп. Симеона) и жене његове Ане (преподобне Анастасије). У Милешеву се налази гроб у којем су 358 година почивале мошти св. Саве, а потом су их 1594. године Турци спалили на брду Врачар у Београду. У манастиру Високи Дечани налазе се мошти св. Стефана Дечанског, једног од најпоштованијих српских

светитеља. Манастир Раваница чува мошти и култ кнеза Лазара, Манасија деспота Стефана, Крушедол сремских Бранковића, Јазак цара Уроша, Ново Хопово Теодора Тирона (мошти старе више од 1.700 година). Цетињски манастир чува десну руку св. Јована Крститеља, део Часног крста, икону Богородице Филермосе и мошти св. Петра Цетињског. Манастир Горњак на Млави негује култ Григорија Синаите Млађег, Прохор Пчињски култ светог Прохора (савременика св. Јована Рилског и Гаврила Лесновског), док Градничка црква код Зрењанина чува мошти Рафаила Банатског (XVI–XVII век). Манастир Девич (код Србице у Метохији) чува култ Јоаникија Девичког из XV века, док у манастиру Лелић почивају мошти светог Николаја Српског (Велимировића), једног од последњих српских светаца. Неки *извори* се сматрају чудотворним, нпр. Зочиште код Ораховца, св. Петка подно Калемегдана у Београду.

Русија је примила хришћанство 988. г., под влашћу кнеза Владимира. У XIV веку центар руског православља постала је Москва, где је 1598. г. установљена руска патријаршија. У Руској православној цркви водећу улогу имају Кијев, Владимир, Сергијев (сада Загорск) и Соловјецко Острво. Неки манастири су прослављени као велика духовна и културна средишта.

Свето-Успенска Кијевско-Печорска лавра, у Кијеву, један је од најстаријих манастира у источној Европи. Изграђен је средином XI века, у време кнеза Јарослава Мудрог. Свето-Успенски манастир је основао преп. Антоније, монах са Атоса. Више пута је преправљан. Барокна црква Тројицка из XII века преправљена је у XVIII веку и изграђен је велики звоник. Некада је то био важан преписивачки и летописни центар, важан за развој руске културе. Данас се ту налази резиденција поглавара Украјинске православне цркве и духовна академија. Велика почаст даје се слици Мајке Божије Орантке⁶ у цркви Свете Софије у Кијеву и икони Уснуле Богородице у кијевској цркви Лавре Печорске.

Загорск (до 1930. *Троицко-сергиејевска лавра*) велики је архитектонски ансамбл са саборним црквама: Тројицком, из XV века, с живописом Андреја Рубљова (монаха те лавре), и Успенском, из XVI века. То је велики православи центар ходочашћа у Русији. Монашко братство основао је 1377 г. преп. Сергије (Сергеј Радоњешкиј, 1313/1314–1392 г.), један од главних руских светаца, патрон „свете Русије Московске“. Средином XIV века он је основао у том месту прву саборну цркву Свете Тројице. Имао је много ученика (између осталих Андреја Рубљова), од којих је неколико проглашено свецима. Главни објекат је Тројицко-Сергиејевска лавра (Св. Тројице и Св. Сергија). Сакрални ансамбл је настао у периоду XV–XVIII в. Манастир се састоји од саборних цркава: Тројицке (изграђена 1422–1423. над гробом св. Сергија, Успенске (1559–1585. г.) а такође цркве Силаска Светог Духа (1476. г.) и Зосима-Саватија (1635–1638. г.). Око манастира су настала насеља, која су 1919. г. спојена у један град, данашњи Загорск. Захваљујући богатим даровима царева и бојара, Лавра је спадала међу најбогатије манастире у Русији. Светски значај имају, између осталог, иконе Андреја Рубљова у иконостасу Тројицке цркве. Главни објект култа је копија иконе „Света Тројица“ (копија је урађена 30-их година, оригинал се налази у Третјаковској галерији у Москви) и њен творац Андреј

⁶ Орант(ка) – у старогрчкој уметности жена у молитвеном ставу. У старохришћанској и византијској уметности представља жену с уздигнутим рукама за молитву и отвореним длановима, виђена спреда, што симболизује спас душе. На латинском *orans*, *orantis* – говорник, молилац.

Рубљов (1360–1430 г.), чију светост је потврдила канонизација 1988. г. Ходочасници такође посвећују гроб св. Сергија. Тројицки сабор је седиште патријарха целе Русије.

Ускрињи Новојерусалимски манастир (Истра Московске области) основао је 1656. г. патријарх Никон. Нови Јерусалим је пејзажно-архитектонска икона, која садржи слике многих палестинских светиња. Храм Воскресења Христовог (XVII в.) подсећа на храм Гроба Господњег у Јерусалиму. У њему се налази керамички иконостас, једини у Русији. Поред њега је подземна црква Константина и Елене – једина те врсте у староруској архитектури.

Свето-Тројицки Серафимо-Дивјејевски женски манастир налази се у Дивјејеву на територији Нижњегородске епархије. Манастир је основала у XVIII в. монахиња Александра, која је распродала своју имовину и изградила два велика храма. У Тројицкој саборној цркви почивају мошти преп. Серафима Саровског. У манастиру се налази неколико извора за које се верује да имају исцелитељску моћ.

Спасо-преображенски Соловјецкиј манастир налази се на Соловјецким острвима Архангелске области. Основан је у XV в. и био ослонац православља на северу Русије. Називају га „руска Голгота“ зато што су ту слали затворенике између два светска рата. У манастиру се налази Спасо-преображенска саборна црква и низ других цркава.

Свето-Богољубскиј манастир, у Владимирској области, основао је 1155. г. кнез Андреј Богољубски. У саборној Богољубској цркви налази се икона Мајке Божије (XIX в.). Сваке године 1. јула организује се религиозна процесија из Владимира у Свето-Богољубскиј манастир, у којој учествује око 10.000 људи. Верује се да су манастирске иконе мироточиве и да се под куполом јављао лик цара Николаја II. Светиња манастира су честице моштију кијевско-печорских подвижника.

Спасо-Преображенски Валамски манастир налази се на територији Републике Карелије. Острво Валам на језеру Ладога (Карелија у Русији) место је ходочашћа због манастира Вазнесења Христовог, из 1329. године. Његови оснивачи, преп. Сергеј и Герман канонизовани су 1819. г. Нова саборна црква је 1977. г. „удомила“ чудотворну икону Богородице Коњевске⁷. У новије време манастир посећује око 250.000 верника и туриста годишње, највише из Финске и Русије.

Манастир Свето-Ваведењске Оптине пустиње један је од водећих центара ходочашћа у Русији. Овде су живели познати руски старци, код којих су долазили на разговор Н. Гогољ, Ф. Достојевски, Л. Толстој, чланови царске породице Романових и други. Међу десетак цркава највећа је Казанска саборна црква. Ходочасници долазе да се поклоне моштима преп. Оптинских стараца Мојсија, Антонија, Исака I.

Кирило-Белојезерскиј манастир налази се у граду Кирилов Вологодске области. То је један од највећих манастира Русије. Има једну од најзначајнијих библиотека у Русији. Најважнија светиња су мошти преп. Кирила Белојезерског у истоименом храму.

Свето-Тројицки Ипатијевски манастир, у Костроми, има посебно место у историји Русије. Ту је почетком 1613. г. живео будући први цар из династије

⁷ Коњевску икону Богородице донео је са Атоса 1393. године оснивач манастира на острву Коњевец на Ладошком језеру, преп. Арсеније. Острво је добило назив по стени званој „Коњ-камен“. Манастир је због напада Швеђана био 150 година ненасељен, а икона је пренета у Новгородски Деревјаницки манастир. Када је манастир обновљен, враћена је и чудотворна икона, која је, наводно, многим који су јој се молили подарила исцељење и утеху.

Романових – Михаил. У Троицкој саборној цркви, саграђеној 1652. године, чувају се мошти Ипатија Хангарског.

Пафнутијев-Боровски манастир Рождества Богородице налази се у околини Боровска (Калушка област) у Русији. Ту се налазе три храма и мошти преп. Пафнутија Боровског.

Међу иконама у Русији челно место заузима чудотворна икона Владимирске Богоматере, која је била у Вишеграду код Кијева, Владимиру и Москви. Донета је у Москву 1395. г. из Владимира и чувана у Успенској саборној цркви Московског Кремља. Ова икона, као и икона „Тројица“ Андреја Рубљова, сада се налази у цркви Третјаковске галерије у Москви. У Богојављењској катедралној цркви (Елоховска црква) у Москви, налазе се мошти св. Алексија и чудотворна икона Богородице Казањске. Храм Христа Спаситеља у Москви највећи је у православном свету. У Успенској саборној цркви у Владимиру, једној од ретких камених цркава северне Русије, налазе се фреске Андреја Рубљова и Данила Црног, из XV века. Софијска саборна црква (Новгородски кремљ), из XI века, најстарији је храм у Русији. У иконостасу те цркве налази се низ икона из 1341. г. које су сликали грчки и српски иконописци (Христов Т., 2008, с. 85). Фреске у Спасо-Преображенској цркви Коваловског манастира у Новгороду из 1380. године, према студији В. Н. Лазарева, радили су мајстори који су изврсно познавали српску уметност или су прошли кроз школу у неком српском манастиру (Трифунувић Ђ., 2009).

Закључак

У раном хришћанству својеврстан олтар била су географска места везана за животни пут Исуса Христа. То су пре свега Витлејем (његово рођење), Јерихон (крштење), Назарет (рани живот), регион језера Тиберијанско језеро (чуда), брдо Тавор (преображење), Јерусалим (смрт и ускрснуће), Маслинова гора близу Витаније (вазнесење). У хришћанској традицији центар Вационе је Јерусалим, који се представља на одређени начин као центар света на средњовековним картама. Чак и цела Палестина, као место рођења нове религије, постала је библијска света земља.

Услед поделе хришћанства свака од његових грана је формулисала свој сакрални простор „другог реда“. За католике, центар је постао Рим, издвојили су се и други центри ходочашћа и поклоњења – Лурд, Сантјаго де Кампостела, Фатима. Са своје стране, православни су сматрали својим центром Константинопољ и храм Свете Софије. Потом је свака аутокефална православна црква формирала своје сакралне просторе, центре и светиње за које веже своје традиције. Та света места су играла веома важну улогу у формирању и очувању локалних култура и традиција. Само неки од њих су стекли шири значај и постали део светске културне баштине. Због тога је важно њихово помно проучавање и заштита.

Литература

1. Вишњевский, А. Г. (2005): *Изабранные демографические труды, Том I*, „Наука“, Москва.
2. Гавриловић Ж. (1991): *Улога Српске православне цркве у стварању и одржавању националног бића српског народа*, „Писац“, лист књижевне заједнице Новог Сада, бр. 14, 25. II 1991.
3. Јанићијевић Ј. (1988): *Културна ризница Србије*, Београд.

4. King R. (1972): *The Pilgrimage to Mecca: Some Geographical and Historical Aspects*, Erdkunde, Bd. 26. Heft 1/4, 1972.
5. Милошевић П. (2001): *Археологија и историја Сирмијума*, Матица српска, Нови Сад.
6. Петровић З. (1994): *Манастири Свете горе*, Универзитет у Приштини.
7. Ракић Л. (1992): *Фрушкогорски манастири у историји српског народа*, XVI југословенски симпозијум о настави историје, Зрењанин, 27–28 VIII 1991, Зрењанин.
8. Стаменковић И. (2006): *Религиозни туризам и православље*, ПМФ, Нови Сад.
9. Трифуновић Ђ. (2009): *Стара српска књижевност*, „Чикоја“, Београд.
10. Ћирковић С. (1979): *Проблеми биографије Светог Саве*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд.
11. Христов Т. Т. (2008): *Религиозни туризам*, Москва, „Академија“.
12. www.rcmaweb.org

Mirko Grčić

SACRAL GEOGRAPHY OF ORTHODOX CHRISTIANITY

Summary

Sacral geography is direction of cultural geography which explores the range of relations between cultural groups and space. It considers these relations through the prism of religious tradition, which always has a geographic component. The method of research is different than in the geography of religion. This is not exploring religion in space, this use to be researching space in the religion. The topics are cultural patterns, sacral texts, stereotypes of behavior, and the task of researchers is to discover the specifics of relations between the area and religion. For example, in the Christian tradition the center of the universe is Jerusalem, which has been presented as the center in the medieval world maps. Even the whole Palestine, as the birthplace of this religion, became the biblical Holy Land, with such dominant mentioned several times in the Bible, such as the cities of Bethlehem and Nazareth, River Jordan, Tiberian Lake and other places. Due to the division of Christianity, each of its branches is formulated his sacral area "second order". For Catholics, the center has become a Rome, were singled out and other centers of pilgrimage and Adoration - Lourdes pilgrimage site, Santiago de Kampostela, Fatima. For its part, the Orthodox believed its center in Constantinople and the church of St. Sophia. In addition, each autonomous Orthodox Church has its sacred spaces, centers and sacred, which binds its tradition. About of these centers and shrines has been discussed in this research paper.